

Vida DEŽELAK-BARIČ

OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA IN NJEN ODNOS DO VERE

V tradicionalno katoliški slovenski družbi, kakršno je zatekla druga svetovna vojna in v kakršni se je odvijal protiokupatorski odpor, katerega udeleženci so hkrati hoteli uveljaviti manjše ali večje družbene spremembe, s tem pa neizogibno ogrozili družbeni položaj dotedanjih vodstvenih družbenih struktur in avtoritet, je obstajalo ves čas močno ali vsaj opazno poudarjeno razmerje Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF) in v njenem okviru Komunistične partije Slovenije (KPS) do svetovnonazorskih vprašanj. To je v konkretni družbeni danosti pomenilo predvsem opredeljevanje do krščanstva ter do Cerkve kot institucije.

Formalno gledano je OF kot organizacija in kot gibanje, ki je zajelo velik del slovenskega naroda, bila že zaradi množičnosti organizacija večinsko verujočih ljudi. Izrazita zasidranost slovenske družbe v katolištvu je bila tako močno prisotno dejstvo, da ga je zaradi različnih vzrokov vodstvo OF moralo upoštevati in se do posameznih vprašanj povezanih z njim javno opredeljevati.

Zato je razumljivo, da je npr. Vrhovni plenum OF v pozivu slovenskemu narodu na vsestranski, predvsem pa na odločnejši oborožen upor proti okupatorju iz začetka avgusta 1941 izrecno poudaril, da OF združuje vse na odpor pripravljene skupine "ne glede na politične in svetovnonazorske vidike".¹ Navedeno izhodišče, kar zadeva svetovnonazorskost, je ostalo veljavno načelo ves čas okupacije in kot tako mnogokrat poudarjano. S tem je vodstvo OF želelo odvrniti morebitne pomisleke verske narave med verujočimi pri njihovem pridruževanju osvobodilnemu gibanju, na drugi strani pa je legitimiralo komuniste in njihov ateizem kot bistveno značilnost komunistične doktrine. Predvsem sodelovanje oziroma vloga komunistov v revolucionarnem narodnoosvobodilnem boju je bilo glavni razlog, zaradi katerega je vprašanje vere in Cerkve v času okupacije pridobivalo pomenu.

Čeprav je bila OF raznolika svetovnonazorska in idejna tvorba, je uspela v razmerju do omenjenega vprašanja najti najnujnejši skupni imenovalec. Ta je nedvoumno dopuščal svetovnonazorsko svobodo, si precej prizadeval za naklonjen odnos Cerkve, kateri pa je obenem želel omejiti dotedanji družbeni vpliv. Takšna naravnost je npr. razvidna v "Izjavi celotne Osvobodilne fronte", ki jo je objavil Slovenski poročevalec 14. 2. 1942, in se glasi: "Osvobodilna fronta slovenskega naroda se pravno in moralno obvezuje, da bo vedno in povsod spoštovala verska čustva katoličanov in dosledno dopuščala svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja ter praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti. Zato pa želimo, da se v skladu s potrebami novega življenja naroda katoliška cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne sile ter svobodno in popolnoma zaživi iz njih. Kristjani in nekristjani OF so prepričani, da bo na ta način najbolje zavarovana svoboda

¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1. Ljubljana 1962, dok. 18.

verskega in cerkvenega življenja kakor svoboda izpovedovanja svetovnih nazorov sploh."² Izjava je pomembna iz dveh vidikov; na eni strani zagotavlja svobodno izražanje krščanskega prepričanja in njegovo izživljanje v institucionalizirani obliki, na drugi strani priporoča osvoboditev Cerkev od zunanjih političnih vplivov, s čimer je seveda mišljena predvsem osvoboditev od klerikalizma.

V razmerah revolucijskega narodnoosvobodilnega boja je bilo nasplošno pa tudi znotraj same OF najpomembnejše (ne pa absolutno odločilno!), kakšno razmerje bo do verskega vprašanja vzpostavila KPS. Brez njene jasne in javne opredelitve bi bilo prej predstavljeno skupno stališče OF gotovo precej manj prepričljivo. Zato je centralni komite KPS 1. maja 1942 izdal še ločeno "Izjavo CK Komunistične Partije Slovenije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja". Glede na to da je bila objavljena v partijskem glasilu "Delo", organu CK KPS, namenjenem partijskemu članstvu, lahko upravičeno sklepamo, da je bilo omenjeno vprašanje aktualno ne samo na zunanji ravni, temveč tudi znotraj same partije.

V tej prvomajski partijski izjavi je rečeno: "Kakor vse temeljne skupine v OF tako je tudi Komunistična Partija Slovenije v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda zajamčila Slovencem v splošnem, slovenskim katoličanom pa še posebej *svobodo svetovnega nazora in verskega udejstvovanja za sedanjost in bodočnost*. Čeprav je tako stališče že v programu Komunistične Partije Jugoslavije in vseh kompartij,³ kar klevetniki najbrže dobro vedo, ponavlja CK KPS to svoje jamstvo, izraženo v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda, tem potom še kot posebno Izjavo Partije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja."⁴

Med frontnimi skupinami je bila skupina krščanskih socialistov najbolj goreča za razčiščevanje versko-cerkvenih vprašanj, obenem pa je bila tudi najbolj primerena, da se je v imenu OF obračala na javnost, ji tolmačila splošna frontna in lastna specifična tozadevna stališča in vzdrževala stike s pomembnimi osebnostmi katoliško-cerkvenega življenja. Kot skupina "katoličanov v OF" je izdala več spomenic.

Ena izmed njih, iz konca leta 1942, ima naslov "Slovenski kristjan, v boj zoper belo gardo!"⁵ in predstavlja poziv na odločen nastop proti domačim nasprotnikom OF. Njeno temeljno sporočilo je naslednje: OF je vsenarodna politična in oblastna organizacija, ki združuje vse sloje naroda in pripadnike vseh svetovnih nazorov; v osvobodilnem boju se slovenski narod ni uprl samo okupatorjem ter njihovim sodelavcem, temveč tudi "vsemu zlu, ki ga je tlačilo vso zgodovino", zato je njegovo prizadevanje usmerjeno tudi v t.i. "očiščevanje slovenskega naroda"; notranji nasprotnik je v mnogočem nevarnejši od zunanjega. V tej zvezi je rečeno: "Slovenski kristjani se z vso odločnostjo pridružujemo svojim tovarišem v OF, v borbi

² Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, (dalje Šnuderl, Dokumenti) dok. 23.

³ Program KPJ, ki je bil sprejet na kongresu v Vukovaru junija 1920, je zahteval ločitev cerkve od države in ukinitve vseh javnih cerkvenih funkcij. Glej: Drugi (vukovarski) kongres KPJ. Izvori za historiju SKJ, Beograd 1983, str. 85, 116. Sovjetska vlada je zakon o ločitvi cerkve od države sprejela januarja 1918.

⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2. Ljubljana 1964, dok. 22.

⁵ Arhiv Republike Slovenije (ARS), d.e. 2, tisk NOB, št. 960; Slovenski kristjan, v boj zoper belo gardo.

slovenskega ljudstva proti narodnim izdajalcem in netilcem državljske vojne. V tej borbi nas od ostalih tovarišev v OF ne loči niti pičica razlike." Slovenski kristjani naj bi bili še posebej kot kristjani dolžni nastopiti proti t.i. beli gardi, ker so odločni nasprotniki klerikalizma kot "največje nesreče za slovenski katolicizem", kajti "nihče mu ni toliko škodoval kakor izrabljanje vere v politične in družabne namene". Dalje pravi, da je klerikalizem usmeril večino slovenskih katoličanov "v oblast, moč, zunanje uniformiranje in v golo seštevanje pristašev, mesto da bi jim vzbudil čut za osebno rast, notranjo moč, evangelijsko ljubezen in moralno življenje. /.../ Takšno krščansko pojmovanje pa je izdajstvo nad krščanstvom in nič ni čudnega, če se *izdajstvu nad krščanstvom* pridružuje še *izdajstvo nad narodom*. Nič ni čudnega, če najhujši klerikalci danes nastopajo kot organizatorji Bele garde. Nič ni čudnega, če so politični kaplani danes postavili sebe in svoje in svoje politično krščanstvo na kocko v boju proti OF. Nič ni čudnega, če so nekatera slovenska župnišča postala strupena legla propagandistične propagande in organizacije. Nič ni čudnega, če se posamezni duhovniki oprijemajo danes puške proti svojemu lastnemu ljudstvu. Nič ni čudnega končno, če se celo cerkvena oblast odloča po klerikalnih nagibih, ne pa po nagibih evangelijskih resnic."

☉ Z retoričnim vprašanjem: "*Ali je še kje večje nasprotje od tega, da se krščanski pripadniki slovenskega ljudstva v imenu krščanstva borijo proti slovenskemu krščanskemu ljudstvu?*" (podčrtala V.D.B.), je spomenica opozorila na usoden proces razkola med katoličani. In nadaljevala: "Če slovenska duhovščina danes noče, ne upa ali ne zna braniti pravih krščanskih pozicij, moramo to storiti mi, preprosti kristjani v OF. Naša velika naloga je, da to storimo tudi proti volji nekaterih duhovnikov, kajti če duhovnik pogublja vero, jo mora rešiti ljudstvo samo. Če obsojamo klerikalizem in se borimo proti Beli gardi, nikakor ne nastopamo proti krščanstvu, nasprotno, ravno s tem pomagamo krščanstvu, da se otrese starih družabnih in političnih sil, ter se dvigne v vsej svoji svobodni moči."

Pri nas kristjanih gre torej za več, kakor za politično odločitev v smislu osvobodilne borbe. Pri nas gre še za to, da se odločimo tudi kot stoodstotni kristjani. Mi hočemo ostati Slovenci in kristjani. Zato nam borba za narodno svobodo pomeni borbo za versko obnovo. Če smo resnični kristjani, potem nam mora osvobodilna borba služiti kot najlepša prilika za vrnitev v *resnično* krščansko življenje. Osvoboditev naroda mora biti tudi osvoboditev vere. Krščanstvo mora stopiti na svoje lastne noge, zaživeti mora iz svojih lastnih sil, ne sme se več povezovati niti z družabnimi niti s političnimi sistemi in režimi, pokazati mora, kakšna je njegova izvirna preoblikovalna moč." Dalje še pravi, da je treba krščanstvo osvoboditi družbenih spon kapitalizma in imperializma. Govorjenje, da je vera v nevarnosti, ker da bodo komunisti porušili cerkve, da bodo partizani pomorili duhovnike, da bo OF prepovedala vsako versko življenje, je demagoško govorjenje. In zaključuje: "Ne verujte nikomur, ki prihaja z orožjem branit vero, verujte le tistemu, ki jo brani s svojim vzornim verskim življenjem. Versko in cerkveno življenje na Slovenskem nista in ne bosta ogroženi. Nasprotno, OF in Komunistična Partija sta dali slovesno izjavo, da bosta spoštovali in varovali javno in zasebno versko in cerkveno življenje na Slovenskem, in se to na povsem svobodnem ozemlju tudi izvaja. Nasprotno pa so Italijani, s katerimi sodeluje Bela garda, demolirali in oplenili že nekaj cerkva, da sploh ne govorimo o njihovih nemških zaveznikih."

Zagotavljanje verske svobode s strani OF in svarjenje s strani protirevolucionarnega tabora, da komunizem oziroma "komunistična Osvobodilna fronta" vero in z njo povezane vrednote v temeljih ogroža, je s trajanjem vojne postalo pomembno torišče pridobivanja ali odvrčanja ljudi od OF ali pa od meščansko-komunističnih sil, ki so imele oziroma naj bi imele močno oporo v Cerkvi.

Zavračanje in celo strah pred komunizmom in s tem pred OF in njeno oboževano silo, t.j. partizansko vojsko, je bilo sprva predvsem ideološko-politično pogojeno, čemur se je sčasoma začela pridruževati še izkustvena raven. Čeprav je bil antikomunizem dostikrat propagandno instrumentaliziran, je nedvomno temeljil tudi na realnem poznavanju dogajanja v Sovjetski zvezi. O tem so pred vojno obširno pisali tako liberalno kot katoliško usmerjeni časopisi. Pogosta vsebinska točka svarjenja ljudi pred komunizmom je bila prav "brezbožnost" komunizma in njegova sla po radikalnem rušenju obstoječih družbenih struktur in norm, ki neizogibno terja prelivanje krvi.⁶ Tudi zgodovinar Fran Erjavec je sredi tridesetih let čutil potrebo, da napiše obsežno knjigo o komunizmu in Sovjetski zvezi, saj je menil, da je Slovincem dolgoročno komunizem nevarnejši od fašizma, ker v Jugoslaviji z velikimi socialnimi problemi lahko najde njegova odrešenjska ideja kljub neznatnemu številu komunistov plodna tla tako med delavci kot kmeti.⁷ O družbeno razkrojevalni naravi komunizma, ker da le-ta uničuje skupaj z vero tudi osnovno družbeno celico, t.j. družino, je npr. pisal teolog in dolgoletni glavni urednik časnika Slovenec dr. Ivan Ahčin.⁸

Tako zaradi pristnega hotenja verujočih kakor zaradi znanega bojnega odnosa boljševiške partije do vere, ki je avtomatično postavljala v negativno luč tudi slovenske oziroma jugoslovanske komuniste kot člane internacionalistične komunistične organizacije, OF vključno s KPS ni le načelno pristajala na kar se da korekten odnos do vere in Cerkve, temveč si je prizadevala takšen odnos tudi dejansko uvajati. Tudi za komuniste velja, da so vsaj na zunaj vernost in katoliško tradicijo spoštovali ali je vsaj niso omalovaževali, ker v izrazito katoliški družbi niso tvegali zagotovega revolta na tej osnovi.

OF se je hotela promovirati celo kot braniteljica pristne vere in takšne Cerkve, ki bi polno izpolnjevala tisto poslanstvo, zaradi katerega sploh eksistira, se pravi kot združevalko vernega občestva z izključnim ciljem služenja Bogu. Zato je v propagandi pogosto izpostavljala tiste, ki so ta načela kršili. Italijanskemu okupatorju, ki ga je OF ironizirala kot "nosilca dvatisočletne italijanske kulture" z najokrutnejšimi prvinami barbarizma, je večkrat dodajala, da je ta okupator ob enem tudi "katoliški barbar".⁹ Nemški okupator pa je bil zaradi množičnega izгона duhovnikov in protikatoliških vsebin nacizma sploh trden dokaz, kako okupator ne ogroža samo slovenskega naroda ampak tudi njegovo vero.¹⁰

⁶ O tem, kaj so pisali slovenski časopisi v tridesetih letih o dogajanju v Sovjetski zvezi glej med drugim zbornik *Pogledi na Sovjetsko zvezo*, Ljubljana 1986.

⁷ Fran Erjavec: *Komunizem in komunistična Rusija*. Ljubljana 1937.

⁸ Ivan Ahčin: *Boljševiška mladina*. Domžale-Groblje 1936; isti, *Komunizem največja nevarnost naše dobe*. Ljubljana 1939.

⁹ Glej npr. "Poziv vsem Slovincem", objavljen v *Slovenskem poročevalcu* 19. 5. 1942.

¹⁰ Tone Ferenc: *Cerkev na Slovenskem pod nemško in italijansko okupacijo*. Chiesa e società nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione. Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj. Gorizia 1997.

S pojavom kolaboracije je tudi njej poskušala dokazati, da zasleduje le politične cilje, za vero pa da ji je dejansko malo mar. Kot dokaz, kako okupator in kolaboracija ne ščitita vere, je partizanska stran v propagandni vojni rada navajala primere, ko so cerkve in župnišča dajala zavetja nasprotnikovi vojski ali ko je domnevno prihajalo do skrunjenja sakralnih objektov.¹¹

OF je poskušala čimbolj dosledno voditi pragmatično versko politiko, k čemur je še zlasti komuniste vodila močna propaganda protipartizanskega tabora o komunističnem in s tem tudi protiverskem značaju OF. Da bi ovrгла te obtožbe, je OF vztrajno proglašala svobodo vesti in bogoslužja za neizpodbitni, zagotovljeni pravici, ki da ju bo kot deklarirana zagovornica demokracije branila. S tem v zvezi je uveljavljala strpen odnos nove "ljudske" oblasti do verskih čustev ljudi in njihove verske organizacije. Pomemben moment, ki ga je OF vnašala v urejanje odnosov do kompleksnega področja vernosti, pa je bilo načelo razločevanja vere kot osebnega prepričanja od Cerkve kot institucije. Medtem ko je bila vernost osebna in vsaj načelno nedotakljiva zadeva, je bil udar usmerjen na institucijo, ker se je zlasti vodstvo ljubljanske škofije in velik del njene duhovščine prej ali kasneje distanciral, odvrnil ali odkrito zoperstavil osvobodilnemu gibanju pod vodstvom "komunistične" OF.

V razmerah okupacije je bila OF v določenem pogledu v prednostnem položaju napram Cerkvi, saj je skupaj s protiokupatorskim odporom proglašala svobodo vere in bogoslužja, torej svetovnonazorsko strpnost, medtem ko se je Cerkev kot pomemben posreden ali neposreden dejavnik protikomunističnega odpora že zaradi svojega osnovnega poslanstva ter v preteklosti nesporno izpričane vloge odločilnega vzpodbujevalca nacionalne zavesti znašla v neprimerno bolj zapletenem in kontroverznem položaju. Na dileme časa (ali sodelovati v OF, v kateri so tudi komunisti; potisniti ideološki vidik v ozadje in slediti spoznanju, da v danem trenutku ogroža slovenski narod v prvi vrsti okupator; sodelovati z OF, ki nesporno želi predrugačiti/zmanjšati družbeno vlogo Cerkve?) se je morala bolj kot povprečen vernik odzivati tudi s stališča obrambe institucije, da bi tudi v bodoče lahko opravljala svoje poslanstvo, seveda pa tudi obvarovala lasten družbeni položaj.

Glede odnosa komunistov do vere moremo razbrati naslednjo taktiko: z ničimer ne izkazovati nestrpnega ali celo sovražnega odnosa do vere ter verujočih in tako z osebnim vzgledom dokazovati, da je komunistom vsakršno bojevito brezbožništvo tuje. Računali so na nekakšno naravno razkristjanjanje oziroma samodejno odmiranje vere (kakor npr. države!), zato se jim niti ni zdelo smiselno trošiti energije za uničenje nečesa, kar naj bi samo po sebi izumrlo. Takšno pričakovanje je

¹¹ O tem je npr. Partizanski dnevnik 21. 9. 1944 objavil naslednji dopis o dogodku, ki bi se naj domnevno pripetil v Renčah: "Ko se Švabi v vasi Renče niso mogli znesti nad ljudmi, ker so vsi zbežali, so požgali 27 hiš in hlevov polnih živine. Da uteše svoja "pobožna nagnjenja" so se nato domobranci skupaj z italijanskimi fašisti in Nemci podali v cerkev, in iz nje odnesli srebrn, pozlačen kelih, katerega je župnik prejel v dar ob petindvajsetletnici službovanja. V župnikovem stanovanju so sredi kuhinje zakurili stole in vrgli v ogenj podobo Matere Božje. Župniku se je po njihovem odhodu posrečilo ogenj pogasiti, ostal pa je zopet en dokaz, kako domobranci "ščitijo vero". V mirenem kraju pa bi se naj zgodilo sledeče: "Na Grad je pridvela tatinska okupatorska drhal, prignala v cerkev ukradenega prešiča in ga v zakristiji odrla. Razbili so tabernakelj, prižnico in kip Brezmadežne, ki so mu odsekali roko in odnesli krono." (Krajevne vesti, Partizanski dnevnik, 3. 10. 1944, št. 263)

med drugim razvidno npr. iz navodil, ki so jih leta 1944 izdali na Štajerskem v brošuri "Za masovno partijo na Štajerskem". Brošura je posebno mesto namenila vprašanju odnosa partije do vere in dilemi, ali verujoči lahko postanejo člani partije. Rečeno je, da se partija bori za svobodo, da si svobode brez svobode vesti, prepričanja in vere ni mogoče predstavljati in, da sprejem v partijo ni pogojen s pristajanjem na en sam svetovni nazor (ateizem), oziroma da vernost ni prepreka za vstop v partijo. V utemeljitvi, zakaj verujočim ni onemogočen vstop v partijo, je navedeno, da je odločujoč kriterij pri sprejemih v komunistično partijo prispevek posameznika v osvobodilnem prizadevanju slovenskega naroda ne pa svetovno-nazorska pripadnost. Obenem pa je mogoče razbrati tudi prepričanje ali vsaj pričakovanje, da bodo verni člani (in nasploh človeštvo) v novih in bolj prosvetljenih družbenih razmerah na osnovi "znanstvene utemeljenosti" sami, brez prisile, svetovni nazor spremenili, se pravi sprejeli materialistični pogled na svet in se odrekli veri kot nečemu nazadnjaškemu ali celo mračnjaškemu. Takole je rečeno: "Zahtevati od ljudi, ki so vse do zadnje dobe živeli v mraku, ki ga je namenoma ustvarjala protiljudska gospoda, da bi imeli znanstven svetoven nazor, je nesmisel /.../. Velja torej pravilo, da poštenega in borbenege delavca, kmeta, obrtnika, delovnega izobraženca, ki se je izkazal pri delu za narodno osvoboditev, brez pomišljanja sprejmemo v Partijo, tudi če je veren. Ne stavljamo mu seveda nikakih pogojev, da se v kakršnikoli meri svojim verskim nazorom odreče."¹²

Iz takšnega ohlapnega, v bistvu pa taktičnega partijskega stališča, se je rodil pojav, ki so ga že med vojno nekateri vidni in kritični pripadniki OF, npr. dr. Makso Šnuderl in dr. Lojze Ude, označili kot pojav duhovne zmede. Očitek je letel predvsem na vidnejše krščanske socialiste, ki so po sprejemu dolomitske izjave začeli vstopati v KPS, s čimer se tudi del krščanskih socialistov na čelu z Edvardom Kocbekom ni strinjal.¹³

Potreba po naglem vključevanju novih članov v vrste KPS, še zlasti v letih 1943 in 1944, in predvsem sprejemanje v specifičnih razmerah, je partijskemu vodstvu predvsem v t.i. perifernih pokrajinah narekovala prožnejšo politiko glede svetovno-nazorske opredelitve celo v vrstah lastnih članov. Zato lahko upravičeno sklepamo, da niso bili tako redki primeri, ko so komunisti bili verni. Toda že v letu 1944 je opazna povečana skrb za t.i. idejno čistost partijskih članov v smislu utrjevanja svetovnonazorske jasnosti v ateistični smeri. Jeseni 1944 so na seji CK KPS razpravljali o Štajerski, kjer naj bi oblastni komite KPS s sekretarjem dr. Alešem Beblerjem vodil preširoko politiko v vprašanju vere kakor tudi nasploh. Na seji so obravnavali tudi primer vidnejšega belokranjskega komuniste, ki se je poročil cerkveno.¹⁴ V tem času, t.j. v luči bližajočega se konca vojne, je partijsko vodstvo jasneje definiralo tudi svoj odnos do duhovščine. O tem je na seji CK KPS 20. septembra 1944, ki je bila posvečena t.i. politiki zapiranja vrat v OF in nasploh uvajanju ostrejšega kurza, ustvarjanju seznamov "nesigurnih" itd., Edvard Kardelj

¹² ARS, d.e. 1, fond tisk, Aleš Bebler-Primož in Albin Vipotnik-Strgar: Za masovno partijo na Štajerskem (izvlečki iz referatov in nastopov na konferenci aktivistov novega celjskega okrožja), avgust 1944, a.e. 18 c.

¹³ Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945, II. Maribor 1994, str. 216; Dnevnik dr. Lojzeta Udeta (rokopis hrani dr. Lojze Ude ml.); Edvard Kocbek: Listina. Ljubljana 1982, str. 112, 113, 192-194.

¹⁴ ARS, d.e. 1, Zapisnika sej CK KPS 15. 9. 1944 in 10. 10. 1944.

naročil naslednjo taktiko: "Z duhovniki malo zavlčevati! Ob poletu - hitro!" Na isti seji je Ivan Maček dejal, da je treba o vseh duhovnikih zbrati informacije.¹⁵

O katolištvu kot pomembnem konstitutivnem elementu slovenske družbe in iz tega izhajajočega nujnega upoštevanja vernikov ni mogla molčati niti dolomitska izjava, ki je sicer uzakonila partijski monopol. Ta je med drugim poudarila, da ostane krščanska socialistična skupina v OF "izraz prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne nacionalne in družbene pozicije ter njihovega sodelovanja na takih pozicijah", vodstvo krščanske socialistične skupine pa "idejno vodstvo" tega prehajanja.¹⁶ S tem pa je partija obenem potrdila, da je rabila krščanske socialiste predvsem kot *krščanske* socialiste, čemur se ni odrekla do konca vojne.

Odnosi med OF in Cerkvijo na Slovenskem so neizogibno dobivali tudi značaj političnega vprašanja. OF si je prizadevala pridobiti čim večje število duhovnikov ali vsaj doseči njihovo nevtralnost v razmerah razraščajočega se državljskega spora. Pri tem je bila predvsem v Ljubljanski pokrajini precej neuspešna, kjer tudi ni uspela pridobiti škofa dr. Gregorija Rožmana. Podobno kot v razmerju do krščanskih socialistov je tudi v razmerju do Cerkve pri KPS bil prisoten interes koristnosti, saj je Cerkev kot institucija z močnim družbenim vplivom imela pomembno vlogo pri političnem opredeljevanju ljudi.¹⁷

Med ukrepe, ki naj bi potrdili spoštljiv odnos do verujočih, sodi uvedba funkcije verskega referenta, t.j. vojaškega kurata. Uvedel jo je odlok IOOF z dne 12. januarja 1943, da se omogoči "zadoščenje verskim potrebam v slovenski narodno-osvobodilni vojski". Verske referente je nastavljalo Glavno poveljstvo.¹⁸ Istočasno je glavno poveljstvo za verskega referenta pri Glavnem poveljstvu imenovalo "doktorja teologije in rimsko-katoliškega duhovnika ljubljanske škofije" dr. Metoda Mikuža, prvega duhovnika, ki se je pridružil partizanom.¹⁹ Mikuž je opravljal verske obrede tako po brigadah in odredih kot med civilnim prebivalstvom. O možnostih, da se partizani udeležujejo verskih obredov, je IOOF maja 1943 poročal vrhovnemu plenumu, da je to omogočeno slehernemu partizanu, ki to želi.²⁰ Kasneje so imenovali verske referente tudi v posameznih večjih partizanskih enotah, kar pa še zdaleč ni pomenilo uvedbe rednega verskega življenja v partizanske enote. Tako so jeseni 1943 pri Goriški diviziji za verskega referenta imenovali Avgusta Černetiča, kasnejšega verskega referenta pri štabu IX. korpusa.²¹ Pri 14. diviziji je to funkcijo opravljal Jože Lampret.²²

Po suspenzu Mikuža, ki ga je odredil škof Rožman, se je vodstvo OF obrnilo na javnost z vrsto člankov: Josip Vidmar, Slovenskim duhovnikom; Josip Rus, Zatičajmo sovražstvo; Boris Kidrič, Komunisti in slovenska duhovščina; Edvard Kocbek, Slovenski kristjan svojemu duhovniku; Marijan Breclj, Odločite se!. Oglasil se je

¹⁵ ARS, d.e. 1, Zapisnik seje CK KPS 20. 9. 1944.

¹⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 3.

¹⁷ Tamara Griesser-Pečar, France M. Dolinar: Rožmanov proces. Ljubljana 1996, str. 90; Bojan Gođeša: Kdor ni z nami je proti nam. Ljubljana 1995, str. 175-196.

¹⁸ Šnuderl, Dokumenti, dok. 57.

¹⁹ Šnuderl, Dokumenti, dok. 58.

²⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7. Ljubljana 1981, dok. št. 25.

²¹ Zdravko Klanjšček: Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943-1945. Ljubljana 1999, str. 47.

²² Jože Lampret: Napredni slovenski duhovnik in revolucionar. Velenje 1981.

tudi Metod Mikuž s člankom *Moja pot v partizane*. Izšli so v brošuri z naslovom *Slovenskim duhovnikom*.²³

Ob tej priliki se omejimo samo na Mikuževo pojasnilo, zakaj se je odločil za odhod med partizane. O tem pravi: "Popolnoma razumljivo je, da sem se moral kot Slovenec spričo tako jasno zahtevane opredelitve (boriti se "za svobodo ali za nadaljno suženjstvo in nesrečo", op. p.) odločiti. Ker nisem nikdar v življenju ob vseh mogočih vprašanih iskal globljih odgovorov, če so bili na dlani jasni in preprosti, je bil moj odgovor v tej stvari preprost: vsakdo ima pravico do življenja in le Bog mu ga lahko vzame. To, kar počne okupator in kar naj bi po njegovem fašističnem pojmovanju še prišlo na narod, daje vsakemu Slovencu popolno pravico do samoobrambe, ki je po božji volji vsakemu prirojena." Dalje pravi, da se je znašel pred naslednjo alternativo: "Ali stopiti na stran za svobodo se borečih poštenih ljudi, ali pa ob strani, iz mirnega kotička resignirano opazovati in čakati, češ kar bo bo. Tega drugega nisem mogel, ker mi je to branila tako moja človečanska kot duhovniška zavest. Od prve ure namreč, odkar mi je škof položil roke na glavo, sem se globoko zavedal resnice, ki jo je za vse večne čase in kraje zapisal veliki sv. Pavel, *da je duhovnik vzet iz ljudi za ljudi* in ni mi bilo treba veliko premišljevat, ko sem izvedel, koliko borcev - Slovencev si iskreno želi duhovnika, ki bi jim stal ob strani v njihovi najtežji uri, pri ločitvi s tega sveta. In še nekaj mi ni dalo miru, to namreč, ali je res mogoče, da se bo ta sveta borba za narodno svobodo in lepšo bodočnost izbojevala brez mojega, na Slovenskem dovolj močnega in - tak bi vsaj moral biti - najidealnejšega stanu? Odločil sem se in šel."²⁴

Enega od načinov urejanja odnosov med ljudsko oblastjo in duhovniki na partizanskem ozemlju je predstavljala februarja 1944 ustanovljena Verska komisija pri predsedstvu SNOS. Njene naloge so bile: zagotavljati nemoteno izvrševanje bogočastja; analizirati dotadanje razmerje med cerkvijo in organi ljudske oblasti na vseh področjih javnega in zasebnega življenja; sodelovati pri urejanju tega razmerja - še zlasti pri nastalih nesporazumih, s pripravo predlogov in mnenj; skrbeti za dokončno ureditev razmerja med cerkvijo in slovensko ljudsko oblastjo na ta način, da daje pobude, predloge in zbira potrebno gradivo.²⁵ Z delom je začela šele septembra 1944, kar kaže na ne pretirano zavzetost ljudske oblasti za ureditev verskih in cerkvenih vprašanj. Tudi po uradnem začetku poslovanja je zadevala na določene ovire, (prilagajanje beograjskemu centralizmu, preprečitev izdajanja verskega lista itd.), kar je zmanjševalo njeno učinkovitost. Sestavljena je bila iz duhovnikov (dr. Stanko Cajncar, Avgust Černetič, Jože Lampret, dr. Metod Mikuž) in laikov (dr. Cene Logar, prof. Viktor Smolej), njen predsednik pa je bil dr. Lojze Ude.²⁶ Imenovanje na mesto predsednika je Kidrič Udetu utemeljil takole: "Komunist ne bi bil primeren, "klerikalec" prav tako ne, liberalci bi začeli s kulturnim bojem, ti pa kot "slovenski demokratični nacionalist" boš znal izravnnavati nasprotja in držati pravo smer."²⁷

Ves čas vojne je OF pogosto omenjala versko svobodo, ki bi naj vladala v

²³ ARS, d.e. 2, fond tisk NOB, št. 959; Slovenskim duhovnikom.

²⁴ Metod Mikuž: *Moja pot v partizane*.

²⁵ Šnuderl, Dokumenti, dok. 113.

²⁶ Lojze Ude: *Moje mnenje o položaju: članki in pisma 1941-1945*. Ljubljana 1994, str. 151, 166, 167.

²⁷ Dnevnik Lojzeta Udet, 2. 8. 1944.

Sovjetski zvezi. S tem je hotela odgovarjati pisanju nasprotnika o boljševističnem zatiranju vere, posredno pa izpovedovala, da bo ureditev verskega vprašanja v SZ nekakšen vzorec za ureditev tega vprašanja tudi pri nas. Januarja 1945 pa je Verska komisija celo izdala prevod brošure *Religija in cerkev v Sovjetski Zvezi*, ki je leta 1944 izšla v Moskvi. Avtor F. Fedorov je z njo želel sporočiti širši svetovni javnosti, da cerkev v Sovjetski zvezi ni preganjana, da pa se je neposredno po izvedbi revolucije leta 1917 sovjetska vlada res zatekla k ostrim ukrepom, "da je napravila konec delovanju teh sovražnikov ljudstva (ruske pravoslavne cerkve, op. p.) in da je kaznovala vse, ki so se posluževali vere, da bi vodili politično protirevolucionarno borbo". Nezaupljiv odnos države do cerkve pa naj bi se bistveno izboljšal v času domovinske vojne, ko je pravoslavna cerkev odločno podprla obrambo domovine. Izboljšani odnosi so dobili potrditev v ustanovitvi Sveta za zadeve ruske pravoslavne cerkve pri Svetu ljudskih komisarjev, s čimer naj bi v razmerju med cerkvijo in državo nastopilo novo obdobje, "ki ni več tako ostro razmerje ločitve države od cerkve, kakor je bilo do tega časa". Kot pomemben dokaz svobodnega delovanja ruske cerkve se je navajal člen 125 Kazenskega zakonika Ruske federativne socialistične republike, ki je določal: "Vsako oviranje izvrševanja verskih obredov, ki ne motijo javnega reda in ne pomenijo protipravnega prisvajanja nekih pravic, se kaznuje s prisilnim delom do 6 mesecev." Tudi člen 124 sovjetske ustave je deklarativno zagotavljal svobodo vesti, svobodno opravljanje verskih obredov, izrecno pa je uzakonil tudi svobodo protiverske propagande. In nasploh naj bi vlada preprečevala vsakršno žaljivo protiversko propagando.²⁸

K omenjeni brošuri je Verska komisija objavila tudi predgovor. V njem je poudarila, da je namen brošure predvsem seznaniti slovensko javnost s položajem cerkve v SZ kakor ga je predstavil Fedorov, pripomnila, da sicer ni razlogov, da Fedorovu ne bi verjeli, a obenem navedla besede predsednika komisije Lojzeta Udeta s sestanka belokranjske duhovščine in aktivistov OF 13. septembra 1944 v Črnomlju, ko je izjavil, da mu je razmerje med cerkvijo in državo v SZ le slabo poznano. Vtis je, da se je s predgovorom komisija vendarle hotela ograditi pred možnimi neprijetnimi naknadnimi spoznanji o dejanskem stanju v SZ, da je predpostavljala določeno propagandistično sporočilnost omenjene brošure, zato je zapisala, da posreduje le "dostopno resnico", saj je med drugim zapisala: "Ni pametnega razloga dvomiti o resničnosti teh poročil. Nočemo pa trditi, da imamo po teh poročilih do kraja jasno sliko o položaju vere in cerkve v Sovjetski Zvezi. Za to bi bil potreben študij na kraju samem. Za človeka z dobro voljo pa je tudi že po teh poročilih jasno, kako lažnjiva, nečista in mračnjaška v celi vrsti bistvenih trditev je propaganda slovenskih klerikalcev in domobrancev. Vsa ta poročila postavljajo na laž tudi besede ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, ko tolmači člen 124. sovjetske ustave, ki jamči svobodo vesti, priznava svobodo opravljanja verskih obredov in svobodo protiverske propagande."

Razumevajoč odnos partizanske strani do vere se je najbolj neposredno odražal predvsem na ozemljih pod partizanskim nadzorom in upravo ljudske oblasti, kjer se ni bilo mogoče izogniti vprašanjem javnih funkcij Cerkve, cerkvenih obredov, odnosa do duhovščine, mesta verouka v partizanskih šolah itd.

²⁸ ARS, d.e. 1, fond tisk, F. Fedorov: *Religija in cerkev v Sovjetski Zvezi*.

Na prvem partizanskem ozemlju spomladi 1942 na Dolenjskem in Notranjskem je IOOF npr. izdal odlok o poslovanju župnijskih uradov, po katerem so le-ti kot javnopravni uradi postali odgovorni ljudski oblasti in bili dolžni prekiniti izpolnjevanje okupatorjevih ukazov. Duhovniki pa so bili dolžni na nedeljo 31. maja 1942 v cerkvah prebrati odlok o vzpostavitvi slovenske narodne oblasti z dne 17. maja 1942.²⁹

Ko je prišel verski referent štirinajste divizije Jože Lampret poleti 1944 na osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini, je najprej krstil otroke, ki so bili rojeni v zadnjih treh letih in tega zakramenta niso prejeli, ker je nemški okupator izgnal skoraj celotno duhovščino. Pri pripravi čimbolj slovesne maše pa je Lampretu pomagal organizirati pevski zbor sam sekretar Oblastnega komiteja KPS za Štajersko dr. Aleš Bebler.³⁰

Na drugi strani je opazen vdor liberalnejših norm v človekovo zasebno življenje, ki ga je do tedaj vidno oziroma izključno uravnavala Cerkev. Izrazit primer so t.i. partizanske poroke, ki so jih izvrševali politični komisarji partizanskih enot. Normativno jih je uredil odsek za sodstvo glavnega štaba NOV in POS s posebnimi navodili z dne 25. aprila 1944.³¹ Tudi možnost razveze ter razveljavitve zakonske zveze je postala vsaj načeloma širše dostopna, saj Odlok o začasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih (3. 9. 1944), ki je dodelil reševanje teh zadev okrožnim narodnim sodiščem (člen 9), ni predpisoval nobenih omejitev.³²

V skladu s partijsko taktiko odlašanja z radikalnimi ukrepi se je v partizanskih šolah kljub njihovi politizaciji še naprej poučeval verouk. Ta se ni opravljal le v osnovnih (ljudskih) šolah, temveč tudi v srednjih oziroma v partizanskih gimnazijah. Predmetniki za srednje šole, ki so jih pripravljali po kapitulaciji Italije, so predpisovali enako za vse razrede dve uri verouka tedensko.³³

O vzgoji, izobraževanju in položaju verouka v bodočnosti je na črnomaljskem zasedanju govoril referent za narodno vzgojo in prosveto France Lubej. Menil je, da na nobenem področju ne bo treba izvršiti temeljitejšega obračuna s preteklostjo kakor ravno na področju vzgoje in prosvete. O najpomembnejših "pridobitvah", ki bodo odločilno obeleževale novo slovensko prosvetno stavbo, pa je dejal: "Prva pridobitev je nesporno spoznanje, da mora o bodoči vzgoji odločati en sam faktor, to je narod, ne pa kakor doslej dva ali več faktorjev in to proti interesom ljudstva. V ta namen je treba že takoj sedaj osvojiti načelo ločitve cerkve od države in v posledicah urediti šolstvo tako, da bo verouk neobvezen učni predmet, ki se bo vršil za otroke, katerih starši to želijo."³⁴ Bodoča vloga cerkve na Slovenskem bo omejena

²⁹ Šnuderl, Dokumenti, dok. 35.

³⁰ Aleš Bebler: Čez dm in strn: spomini. Koper 1981, str. 144, 145.

³¹ Šnuderl, Dokumenti, dok. 140.

³² Šnuderl, Dokumenti, dok. 152.

³³ Slavica Pavlič, Viktor Smolej: Partizansko šolstvo na Slovenskem. Ljubljana 1981, str. 183-185.

³⁴ Načelo ločitve cerkve od države in šole je mogoče med drugim zaznati tudi v uradnem poimenovanju nosilcev vzgojnoizobraževalne dejavnosti. Nekdanje ministrstvo za uk in bogočastje so v junija 1942 ustanovljenem Narodnoosvobodilnem svetu zamenjali s "poverjeništvom za prosveto". v septembra 1943 ustanovljeni Upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje v "odsek za narodno vzgojo in prosveto", pri predsedstvu SNOS v "odsek za prosveto" in v maja 1945 ustanovljeni Narodni vladi Slovenije v "ministrstvo za prosveto".

na nalogo, da s svojega svetovno nazorskega stališča prispeva pri razvoju naroda.³⁵

Vprašanje verouka v šolah je tudi eno izmed tistih področij, na katerih je zelo jasno prihajala do izraza taktika partijskega vodstva. To vprašanje je dobilo pomembne razsežnosti jeseni 1944 ne samo v slovenskem, temveč tudi v jugoslovanskem okviru, ko je ZAVNOH na tretjem zasedanju poleg sklepa o ustanovitvi Verske komisije pri predsedstvu ZAVNOH spejel tudi sklep, da je v osnovnih šolah verouk obvezen predmet. Omenjeni sklep je v slovenskem prostoru ugodno odmeval še zlasti na Primorskem in ga je objavil tudi Partizanski dnevnik³⁶ V zvezi s tem je Kardelj s Hrvatske poslal CK KPS naslednje navodilo: "Imejte pred očmi, da je ta sklep popolnoma napačen in da odbijete vse poskuse, ako bi se kdo v Sloveniji skliceval nanj. Treba je zavzeti odločno linijo na ločitev cerkve od države. Ni treba seveda o tem danes govoriti, prinašati odloke itd. To je linija. Vse stvari na tej liniji pa rešujte brez formalnih odlokov, z administrativnimi predpisi. V enem vašem časopisu (menda v primorskem "Partizanskem dnevniku") sem bral, da "se je šolsko leto pričelo na Primorskem z običajno sveto mašo".³⁷ Če je že taka neumnost bila napravljena na terenu, vsaj ne dajajte v naše časopise. Opozorite takoj Primorce na to dejstvo in ne dopustite, da bi zašli na pot brezprincipnega politikantstva. Treba se je držati našega starega sklepa, da je verski pouk samo za tiste, za katere to žele starši in ne v šolskih urah, marveč posebej. Nikarte tega ne podcenjujte, ker se nam kasneje lahko krepko maščuje."³⁸ Naj ob tem še pripomnimo, da pa je Kardelj uspel na licu mesta prepričati, da bi predsedstvo ZAVNOH sprejelo odlok o veljavnosti le cerkveno sklenjenih zakonskih zvez (za kar se je med drugim zavzemal tudi sekretar CK KPH Andrija Hebrang), ter uveljaviti stališče, da se o sklepanju zakonskih zvez in o razvezah ne sprejme nobeno stališče, in da primere, ki zahtevajo nujno rešitev, začasno rešujejo narodnoosvobodilni odbori.³⁹

Prav udeležba duhovnikov v osvobodilnem gibanju naj bi na zunaj manifestirala vso širino osvobodilnega boja, t.j. izrazito prevladujočega protiokupatorskega odpora, ki ga svetovnonazorske razlike nikakor ne smejo omejiti. Zlasti na Primorskem so bili v času po kapitulaciji Italije pogosti primeri, ko so duhovniki v novonastalih bataljonih imeli maše in delili ranjenim partizanom poslednjo tolažbo. Duhovnike najdemo med odposlanci kočevskega zbora, na katerem sta bila dr. Metod Mikuž in Franc Škerlj izvoljena tudi v delegacijo v AVNOJ. Duhovniki so bili pritegnjeni v različne organizacije in ustanove. Prodekan Andrej Ilc iz Podzemlja je bil izvoljen v glavni odbor Rdečega križa Slovenije. Med člani štajerskega pokrajinskega odbora OF najdemo leta 1944 kar dva duhovnika; to sta bila Jože Lampret in Franc Šmon, ki pa sta že tedaj oba bila člana Partije! V

³⁵ Referat Franja Lubeja "Osvobodilna fronta in njene naloge na področju narodne prosvete" objavljen v navedenem delu "Partizansko šolstvo na Slovenskem" (op. 33) na str. 267-280.

³⁶ Partizanski dnevnik, 21. 9. 1944, št. 251; Urejevanje šolstva v Hrvaški.

³⁷ Mišljena je Objava PO OF za Slovensko Primorje z dne 8. 9. 1944, s katero je PO OF razglasil osemletno šolsko obveznost in pričetek šolskega leta s 1. oktobrom 1944 ter določil, da se vpisovanje novincev v prve razrede opravi "po običajni šolski sveti maši". Objavo je priobčil Partizanski dnevnik 10. 9. 1944.

³⁸ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941-1945, knjiga 20. Beograd 1987, dok. 55.

³⁹ Prav tam, dok. 12.

okrožnih politično-oblastnih organih sta npr. delovala Vilko Videčnik na Kozjanskem in Anton Ferjančič-Taras v Goriških Brdih.

Na Primorskem, kjer so zaradi specifičnih razmer posebno skrb posvečali organiziranju partizanskega šolstva, pri širjenju njegove mreže pa je pomembno vlogo odigrala iniciativa od spodaj, so bili duhovniki deležni javnega priznanja kot pomembnega vzpodbujevalca pri organiziranju partizanskega šolstva.⁴⁰

Časopisi so poročali o dejavnosti osvobodilnemu gibanju privrženih duhovnikov in s tem dokazovali spoštovanje vere in duhovnikov. O zboru odposlancev za izvolitev pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Primorsko 15. septembra 1944 je Partizanski dnevnik poročal: "Ob zboru primorskih odposlancev ugotavljamo, da je najbolj jasno izrazila primorska duhovščina svojo voljo do sodelovanja v osvobodilnem boju s tem, da je poslala na zbor tri svoje zastopnike. Primorsko ljudstvo in naše narodno vodstvo pa je s svoje strani potrdilo svojo voljo do sodelovanja z duhovščino s tem, da je izvolilo v Pokrajinski Narodno osvobodilni Odbor (PNOO) tudi enega duhovnika."⁴¹ To je pač najlepši dokaz in odgovor klevetnikom, da *narodu zveste duhovnike mi spoštujemo in jim dajemo tudi pravico do političnega soodločanja*.⁴² Ni naključje, da je članek napisal krščanski socialist, takrat pa že tudi član KPS Janez Stanovnik. Ta je v omenjenem članku zapisal tudi pogosto ponavljano oceno o primorski duhovščini, ki naj bi bila med slovensko duhovščino narodno najbolj zavedna. Zapisal je: "Zdi se mi, da nisem daleč od resnice, če trdim, da je primorska duhovščina narodno najbolj zavedna. Primorskemu duhovniku je bilo nemogoče še od prvega trenutka tuje okupacije, da bi delal kakršnekoli obiske, čeprav samo vljudnostne tujim fašističnim oblastnikom (aluzija na takšne obiske v Ljubljani, op. p.). Ta duhovščina je ostala resnično tesno z ljudstvom in ob ljudstvu. /.../ Ko se je z zločinskim napadom Italije na nekdanjo Jugoslavijo začel osvobodilni boj južnih Slovanov in ko se je v tem boju dalje pojavila bela garda, ona dolgo ni dobila nobenega odmeva med primorsko duhovščino. Bela garda je demagoško kričala, da se bori za obrambo vere, toda vsakemu zdravemu Slovencu je bilo jasno, da je bil v tistem trenutku v nevarnosti narod in /ne/ vera. Duhovščina je tudi po svoji večini to preizkušnjo častno prestala." Toda jeseni 1944, ko je omenjeni članek nastal, je moral ugotoviti, da se je žal "prvotna vnema pozneje pri mnogih ohladila", da so postali "mlačni in se potegnili na stran", krivdo pa je enostransko pripisal sovražni propagandi.

V vsakdanjem življenju so številna dejstva potrjevala katoliški pečat dežele. Nekatera izhajajo neposredno iz področja vernosti, druga se navezujejo na katoliško tradicijo. Narodove močne zasidranosti v krščanstvu seveda ni bilo mogoče obiti in jo je bilo treba upoštevati, če že ne spoštovati. Tak odnos se je na zunaj odražal v mnogoterih oblikah. Povsem običajno je bilo, da so padle borce, če so okoliščine to dovoljevale, pokopali s cerkvenim obredom, ni pa bilo nujno. Cerkev niso

⁴⁰ Partizanski dnevnik, 28. 9. 1941, št. 258; Na pragu novega šolskega leta.

⁴¹ Duhovnika v PNOO dejansko niso vključili. Najprej so vanj nameravali vključiti župnika iz Kojškega Antona Ferjančiča, ki pa je na zahtevo goriškega nadškofa dr. Carla Margottija opustil politično delo. Tudi poskus, da bi pridobili goriškega duhovnika dr. Iva Juvančiča, ni uspel. Glej: Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, knjiga 3. Ljubljana 1991, str. 325.

⁴² Partizanski dnevnik, 18. 9. 1944, št. 248; Janez Stanovnik: Duhovniki na zboru primorskih odposlancev.

pokopavali samo navadnih borcev, ampak tudi visok poveljniški kader. Tako so cerkveno pokopali julija 1944 padlega komandanta 30. divizije Ivana Turšiča-Iztoka, čeprav je bil že od leta 1942 član KPS.⁴³ Ko je na množičnem zborovanju mladina Branice 6. septembra 1944 izročila bojno zastavo Bazoviški brigadi, je zastavo blagoslovil braniški župnik.⁴⁴ V časopisju so se večkrat pojavljali članki, v katerih so bile vpletene verske vsebine, npr. o cerkvenem pokopu padlega partizana,⁴⁵ o potrkanju cerkvenih zvonov kot vabilu ljudi k maši in obenem na partizanski miting ali manifestacijsko zborovanje.⁴⁶ Nasploh se motiv cerkvenega pozvanjanja v časopisih kar pogosto pojavlja. Tudi kulturna ustvarjalnost je pogosto dobivala navdih v nabožni tematiki.⁴⁷

Ko so na Koroškem zvedeli za nesrečno smrt komandanta slovenske partizanske vojske Franca Rozmana-Staneta (španski borec in predvojni komunist) novembra 1944, so se v znak žalovanja v nekaterih koroških cerkvah oglasili zvonovi, o čemer so poročali tudi osrednjemu vodstvu. Celó v osebni korespondenci med vidnejšimi komunisti naletimo na primere, ko si le-ti voščijo ob pomembnih cerkvenih praznikih, npr. ob božiču. Tradicija je bila torej prisotna in dopuščana tudi v samih partijskih vrstah in kot taka vendarle izkazuje strpno ozračje. Tudi Boris in Zdenka Kidrič, ki sta pozimi 1941/42 živela pri Lojzetu Udetu, sta npr. za miklavževo obdarovala Udetove otroke.⁴⁸

Še zlasti leta 1943 in 1944 so za veliko noč in božič potekale t.i. paketne akcije, ko so svojci partizanov in terenske organizacije pripravljali pakete, da so z njimi obdarovali borce in bolnike oz. ranjence v bolnicah ob imenovanih praznikih. Akcije so imele sicer večplasten pomen in namen, tudi povsem praktičen (paketi so vsebovali predvsem priboljške v hrani, obleko in cigarete), vendar že samo dejstvo, da so bile vezane na dva osrednja cerkvena praznika, potrjuje vsaj toleranten odnos do vere, če že ne kaj več. Zbiranje velikonočnih in božičnih paketov je bilo množično zlasti na Gorenjskem in Primorskem.

O razmerju OF do vere je uredništvo osrednjega glasila OF Slovenski poročevalec leta 1944 izdalo brošuro O Osvobodilni fronti in veri.⁴⁹ V njej so objavljeni pogovori Marije Vilfan z nekaterimi belokranjskimi duhovniki in političnimi osebnostmi, njen cilj pa je bil dokazati, kako ljudska oblast neovirano dopušča versko življenje, da le-tega celo spoštuje in da se v tem pogledu v primerjavi s predvojnimi obdobjem ni nič spremenilo. Partizanska Bela krajina, kjer se je ljudska oblast zaradi stalnosti partizanskega ozemlja najbolj razvila in utrdila, naj bi služila kot vzorec korektnega in dobrohotnega urejevanja verskega življenja. Če-

⁴³ Zdravko Klanjšček: Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943-1945, Ljubljana 1999, str. 147.

⁴⁴ Franjo Bavec-Branko: Bazoviška brigada. Ljubljana 1970, str. 335-337.

⁴⁵ Glej npr.: Partizanski dnevnik, 16. 9. 1944, št. 246; "Zvonili smo mrliču, danes pa ...".

⁴⁶ Partizanski dnevnik, 16. 9. 1944, št. 246; "Miting sredi Benečije"; Partizanski dnevnik, 20. 9. 1944, št. 250; Hočemo Titovo Jugoslavijo. Manifestacijsko zborovanje v Grgarsko-Čepovanskem okraju; Partizanski dnevnik, 30. 9. 1944, št. 260; Župnik je priredil miting.

⁴⁷ Glej med drugim: Marija Stanonik: Iz kaosa kozmos. Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941-1945". Borec 1995, št. 538-539; Slovensko pesništvo upora 1941-1945, zbral in uredil Boris Paternu, 4 knjige, Ljubljana, Novo mesto 1987-1997.

⁴⁸ Dnevnik Lojzeta Udet 6. 12. 1941.

⁴⁹ ARS, d.e. 2, tisk NOB št. 1213; O Osvobodilni fronti in veri.

prav brošura tega ni eksplicitno zagotavljala, je bilo na osnovi njene vsebine logično sklepati, da je takšen odnos OF oziroma ljudske oblasti do vere in cerkve načelne narave, da bo torej v veljavi tudi po končani vojni. Andrej Ilc je poudaril, da obstoječi odnosi temeljijo na "poštenosti in odkritosrčnosti in /da/ Cerkev stoji pred važno nalogo, da se temu razvoju prilagodi". Izrazil je še osebno prepričanje, da bo v novi, svobodni Sloveniji "dana svoboda tudi v duhovnem oziru, svoboda udejstvovanja Cerkve, da bo mogla vršiti svoje poslanstvo za rast duš" ter da oblast "sodeluje z nami v najboljši volji in da se to sodelovanje ne bo izprevrгло v kakršnokoli preganjanje".⁵⁰

Tudi metliški kaplan Modest Golia je potrdil nemotenost verskega življenja, sproščeno in svobodno ozračje pa ponazoril z veličastno velikonočno procesijo v Metliki s 4.000 udeleženci (ob strani je stalo le kakih 100 gledalcev), med katerimi so bili tudi partizanski borci in partizanski pevski zbor.

Župni upravitelj v Črnomlju Lojze Žabkar je prav tako potrdil, da teče versko življenje nemoteno kakor pred vojno. Med drugim je navedel, da si duhovniki svobodno izbirajo snov za pridige in oznanila, da vernike svobodno poučujejo o verskih resnicah in božjih zapovedih, delijo zakramente, previdevajo bolnike na domovih in v partizanski bolnici v Kanižarici, opravljajo cerkvene pogrebe (tudi vojakov NOV, če je le mogoče). Celotno potrkanje zvonov, ki je zadnja leta obmolnilo, ponovno oživlja in povečuje praznično razpoloženje. Verouka v ljudskih in meščanskih šolah nihče ne moti ali omalovažuje; še največjo prepreko pri poučevanju verouka je videl v razpršenosti in razdrobljenosti vaških šol, zaradi česar bi potrebovali večje število duhovnikov (sam je npr. poleg ostalega dušno-pastirskega dela moral tedensko opraviti še štirideset ur verouka v šolah). Partizanski borci, ki so se kljub vojni vihri odločili skleniti zakonsko zvezo, so se po njegovem zatrjevanju v veliki meri poročali cerkveno. Na vprašanje, kako razlaga dejstvo, da so se mnogi duhovniki "v tej usodni borbi za obstoj slovenskega naroda postavili ob stran okupatorju proti svojemu ljudstvu", je odgovoril: "Kot pošten slovenski duhovnik vem samo en odgovor na to vprašanje: Slovenec sem bil in Slovenec ostanem. Iz naroda sem bil izbran in za narod poslan. Duhovnik sem po božji volji, in kot takšen sem in bom ostal svojemu milemu slovenskemu narodu vedno in povsod zvest in vdan. Politika naj se črta iz življenja duhovnika. Duhovnik naj bo samo duhovnik, potem bo res slovenski duhovnik. Le tako bomo znali biti res veliki. Cerkev je vedno trpela, kadar se je mešala v politiko./.../ Tisti pa, ki so šli z okupatorjem, so se sami izobčili iz slovenskega naroda."⁵¹

V vsakdanjem življenju pa so se pojavljali primeri, ki so odstopali od načela toleriranja in spoštovanja vere, čeprav je vodstvo NOG nastopalo proti takim pojavom. Šlo je predvsem za primere zasmehovanja vere in vernikov, pa tudi skrunjenja sakralnih objektov oziroma predmetov. Vendar ti pojavi niso zavzeli večjih razsežnosti. Ko je npr. CK KPS zvedel, da so nekateri udeleženci skojevskega tečaja pri CK KPS v mesecu marcu 1944 na poti na kurz v neki cerkvi naredili ogenj in kurili z lesenimi svetniki, je vsem, ki so bili udeleženi pri tem dogodku, izrekel partijske kazni. Med njimi je bila npr. sekretarka oblastnega komiteja SKOJ

⁵⁰ Isto, str. 8, 9.

⁵¹ Isto, str. 14, 15.

za Koroško, ki je zaradi omenjenega prestopka dobila partijski ukor. CK KPS je kazen takole obrazložil: "To postopanje dokazuje, kako prevladuje pri tovarišici sektaško gledanje na naš odnos do cerkve. Kot funkcionarka SKOJ-a bi morala imeti jasne pojme o odnosu Partije do cerkve in tolmačiti to ostalim tovarišem, ne pa, da še sama zapada takim napakam."⁵²

Da pa so stvari večkrat uhajale iz okvira, ni zanimalo niti vodstvo NOG. Sam Kidrič je pisal o pojavih sektaštva, ko so posamezniki zaradi "pretirane čuječnosti" vzpostavili odklonilen odnos do celotne duhovščine, vendar je krivdo za takšne pojave enostavno pripisal izključno tistemu delu duhovščine, ki se je "spečal z okupatorjem", in s tem sprožil sicer neobjektivne a po njegovem razumljive reakcije.⁵³

Nasprotna propaganda je mnogo pisala o nemorali oziroma razvratu v partizanskih vrstah.

Ti pojavi so bili vsekakor prisotni, vendar jih ni mogoče razlagati le z rahljanjem in razkrojem do tedaj veljavnih in na katolištvu utemeljenih moralnih norm, temveč tudi s specifikom partizanske vojske. Le-ta je v nasprotju z vaškimi stražarji in domobranci vključevala tudi ženske in ni živela v postojankah (pogostokrat v domačem kraju ali blizu njega). Te okoliščine so ob vsekakor liberalnejšem odnosu do navedenega vprašanja omogočale in na neki način tudi terjale kršenje tradicionalnih norm. Vendar moramo ugotoviti, da je NOG te pojave omejevalo, k čemur so ga silili tako praktični razlogi kakor tudi tradicija, še zlasti pa ni želelo pritrjevati nasprotnikovi propagandi. Vsekakor k "svobodni ljubezni" (še posebno v smislu, kakršnega so nekaj časa uveljavljali ruski boljševiki) ni vzpodbujalo, prej nasprotno.

Tudi za komuniste bi lahko trdili, da niso proti tem pojavom nastopali izključno iz nekih zunanjih in praktičnih razlogov, čeprav je bilo pri njih najbrž najmanj osebnih zadržkov. V potrditev navedimo Kardeljevo presojanje težkih prestopkov (mnogoženstvo, poskusi posilstva itd.) komandanta 7. korpusa Pere Popivode, o čemer je Kardelj takole pisal Titu: "Kod njega se pokazuje takav moralni razpad da se to više ne može trpeti i prosto je neverovatan skandal da je CK KPS to trpeo i da ga nije kažnjavao, iako je znao za sve te stvari. /.../ O njegovem nemoralnom, raskalošnom životu se priča na široko, a da nisu ni Glavni štab ni CK ništa preduzeli. Mi smo ga isključili iz Partije, no ja smatram da takav propalica ne može biti komandant korpusa. Zaslužio bi da ga se postavi pred sud i degradira..."⁵⁴ V tej Kardeljevi oceni je vsekakor prisotna ostra moralna obsodba, ki pa bi imela polnejšo veljavo, če bi skladno z njo samodejno ukrepal že sam slovenski vojaško-politični vrh, ne pa da je to storil šele na namig z vrha.

***

Iz opisanega dogajanja lahko zaključimo, da v vprašanju razmerja med nastajajočo ljudsko oblastjo in Cerkvijo ni šlo toliko za vprašanje ločitve cerkve od države v smislu napraviti cerkev čimbolj nevidno in neslišno, ampak v veliki meri

⁵² ARS, d.e. I, Dopis CK KPS 21. 8. 1944 oblastnemu komiteju KPS za Koroško, a.e. 2081.

⁵³ Boris Kidrič: Zbrano delo, knjiga 2. Ljubljana 1978; "Narodna oblast in duhovščina", str. 102.

⁵⁴ Dokumenti centralnih organa KPJ, knjiga 20, dok. št. 12; Pismo Edvarda Kardelja 30. 9. 1944 Titu.

za prizadevanje, da dobi ljudska oblast v cerkvi podpornika. Zahteva po depolitizaciji cerkve je bila v resnici precej namišljena zahteva. Vodstvo pritiokupatorskega odpora je nastopalo proti politizaciji Cerkve dosledno le v primerih, ko je le-ta nastopala proti OF in podpirala njene nasprotnike, ni pa se branilo, oziroma celo zahtevalo pa je podporo za sebe. To podporo je utemeljevalo na nacionalni dolžnosti, po kateri bi se morala duhovščina enako kot verujoči nasploh pridružiti OF. Jasno pa je, da Cerкви ni bila pripravljena priznati vloge pomembnega političnega dejavnika. Osvobodilna fronta vključno s komunisti je ravnala izrazito pragmatično, zato med vojno ni spreminjala pravnega položaja Cerkve (verouk v šoli ostane, ostane ji tudi vodenje določenih civilnih aktov oz. opravljanje javnih državnih funkcij).

Odnos do vere in Cerkve, kakršnega so posamezniki javno izpovedovali, je bil v posameznih primerih, predvsem kadar je šlo za komuniste, gotovo nepristen, prilagojen taktiki, ki se je izogibala odpiranju "nepotrebnih" front in gradila najširšo možno/dopustno osnovo protiokupatorskega odpora. Kadar so se komunisti postavili v obrambo vere ali se navduševali nad njo, je gotovo šlo za izrabljanje vere v politične namene tudi z njihove strani. Med take očitne primere lahko uvrstimo izjavo Marije Vilfan (članica KPJ od leta 1934) v že omenjeni brošuri "O osvobodilni fronti in veri", ki navaja, da se je za novo leto 1944 udeležila maše v cerkvi v Suhorju v Beli krajini, ko je maši prisostvovala tudi častna četa 14. divizije pred odhodom na Štajersko. Dodaja, da ji "ni nobena maša v življenju ostala v lepšem spominu kot ta", ali pa, da je opazovala velikonočno procesijo v Črnomlju, katere so se udeležili tudi predstavniki vojske in ljudske oblasti.⁵⁵ Na ta način se je ustvarjala varljiva slika sožitja med novo ljudsko oblastjo in osvobodilnemu gibanju bolj ali manj naklonjeno duhovščinoe, ki je napeljevala k napačnemu sklepanju, da bo vernost v prihodnje ne samo osebna ampak vsaj v neki meri tudi javna zadeva, da torej ne bo potisnjena v brezimnost.

Vsekakor je to bilo kontroverzno obdobje tudi na obravnavanem področju. Marsikdaj je bilo resnico težko prepoznati zaradi silovite propagandne vojne, ki sta jo ustvarjala oba tabora, zaradi delnega prikrievanja namenov predvsem na komunistični strani, kar je bilo pogojeno z njeno strategijo in taktiko, pa tudi z njenim obeležjem nekakšnega prehodnega stanja. Tega najbolj zgovorno odslikuje dejstvo, da se je tudi del članov KPS še vedno prišteval k cerkvenemu občestvu. Ni pa bilo frontalnega napada, ki bi poskušal na hitro opraviti z vernostjo, čeprav so znanilci dekristjanizacije prepoznavni. Tudi najbolj revolucionarni del osvobodilnega gibanja je upošteval, da sodijo človekova duhovna obzorja in miselnost med najtežje spremenljive kategorije človekove biti, česar pa mu v bistveno spremenjenih okoliščinah po vojni ni bilo treba več tako dosledno upoštevati.

⁵⁵ O osvobodilni fronti in veri, str. 6, 7.